

ORTUTAY GYULA

KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT

1.

1828-ban, húsz évvel a nemzeti szabadságharc és társadalmi forradalom kitörése előtt *Zrínyi* című költeményében VÖRÖSMARTY MIHÁLY így evokálja hősét is, reménytelenül gúzsbakötött nemzetét is:

Néz nyugatra, borús szemmel néz vissza keletre
A'magyar, elszakadott testvértelen ága nemének:
A'könyörű eget, a' földet vizsgálja hiába . . .

A Kelet és Nyugat közé vetett, testvértelen és reménytelen magyar nép költői látomása nemcsak Vörösmarty keserű személyes és nemzeti problémáira utal, nemcsak a nagy költő előd helyzetét akarja jellemezni csupán — visszhangzik ezekben a sorokban elmúlt évszázadok fájdalmas poétai hangja is, politikusaink kemény vádaskodása a környező hatalmak, nemzetek ellen, s megannyi magyar gondolkodó töprengése nemzete sorsán. S a Kelet és Nyugat közé vetettség gondolata elkíséri majd hosszú száműzetésébe Kossuth Lajost is. A magányos magyar nép, az „egyedül vagyunk” IV. Béla és Zrínyi Miklós által megfogalmazott eszméje, a „kereszténység védőpajzsa” fájón-büszke igéivel együtt, szinte évszázadokon át meghatározta közgondolkodásunk tragikus-pesszimista alaphangját a Kelet és Nyugat közé vetettség dilemmájában. *A magyar nemzeti önszemléletnek tehát egyik lényegi jegye volt a Kelet és Nyugat közötti helyzetünk.* Ne is hangsúlyozzuk tovább a tragikus, pesszimista mozzanatokot, s ne részletezzük a magyar nemzeti magatartásnak olyan, elmúlt jegyeit, amelyek ebből a helyzetből adódtak. (Gondolunk itt az elzárkózó gőg, az „extra Hungariam non est vita” szemléletére, a megalázó kisebbségi érzés jelentkezéseire stb.) Az sem lesz most vizsgálatunk tárgya, hogy a magyar nép e Kelet—Nyugat közötti létében hogyan is jelenik meg már a középkori krónikáktól kezdve napjainkig Európa népeinek szemléletében. A középkori krónikák elítélő formuláitól a pusztai egzotikumot kereső cikkekig

tanulságos vonalat húzhatnánk; azok a tanulmányok, amelyek e formula-rendszereket vizsgálták, azt bizonyíthatták, hogy a rólunk elhangzott külföldi ítéletek csak megerősítették a magyar magányérzést, elszigeteltséget, a sokszor beteges gögöt.

Aligha kell bizonyítanom, hogy költőink, tudósaink, politikusaink ilyen alapvető állásfoglalása, egy kibontakozott közfelfogás a magyarság történeti helyzetéről, valamint a külföld rólunk szóló ítélete a megszülető magyar néprajzi szemléletre is rányomta a maga bélyegét, hatása elvitathatatlan. Egyszer érdemes lesz megvizsgálunk, hogy a magyarság helyzetéről vallott ilyen történefilozófiai kép, a magyar népről hirdetett külföldi formulák hogyan hatottak néprajzi kutatásaink kezdeteinél, hogyan jelentkeztek például ERDÉLYI JÁNOSnak népköltészetünk keleti vonásairól szóló fejtegetéseiben, mint befolyásolták KRIZA JÁNOSnak az „áttilai székely” népköltészetéről szóló szavait, miként jelentkeznek ORBÁN BALÁZSNak etnogenetikai fejtegetéseiben is, erdélyi koncepciójában is. De folytathatók a sort és nemcsak néprajzi kutatásunk romantikusainál.

2.

Mai előadásunknak nem ez a célja. Kongresszusunk egész anyagához híven arról kívánunk szólni, hogy a magyar nép történeti-etnikai jellege a Kelet—Nyugat közötti helyzetében mit jelent az európai néprajz számára, s természetesen, mit jelent a magyar néprajzi kutatás számára is. Amikor 1944 nehéz esztendejében folyóiratunkban, az *Ethnographiában* S. ERIXONnak *Európai etnológia* c. cikke megjelent, sokunk vágyakozását és igényét fejezte ki ez a tanulmány. (Ethn. 55: 1—17.) Nem is szólunk arról, hogy Európa békéjére vártunk ezekben a fekete években, hanem a pusztán tudományos érdekre utalnék: a tudományos módszerek, összefüggések végiggondolása mellett ez a tanulmány ismét elénk állította egyik nagy célunkat: a különbségeiben is összefüggő és nagy benső egységet mutató Európa néprajzi összefüggéseinek feltárását. Erről a célról tudományunk le nem mondhat, a nemzeti, népi kultúrákat, az etnikai eltéréseket és organikus összefüggéseket sem érthetjük meg egy teljességre törő európai néprajz kidolgozása nélkül. Aligha illenék, ha most itt felsorolnók azokat a tanulmányokat, monográfiákat, amelyek az európai néprajz egy-egy részletét mutatták fel, és ismerünk nem is egy művet, amely arra törekedett az elmúlt évtizedekben, hogy ennek a gazdagon, ellentmondásosan változatos és egységes Európának a képét fellillantssa, történeti, társadalmi és etnikai törvényszerűségeire, gyökereire rámutasson. MÜHLMANN tanulmányából azt is tudjuk (W. E. MÜHLMANN: *Was ist europäische Kultur?* Kölner Zeitschrift für Soziologie, 4 (1951—52): 267—277.), hogy szerzőnk miben látja az európai, kínai, indiai stb. nagy kulturális egységek közötti különbségek legfőbb történeti-etnikai-társadalmi és ideológiai tényezőit. Nem akarunk most olyan művekkel foglalkozni, mint ARNOLD J.

TOYNBEE történeti-történetfilozófiai monográfiái vagy az olyan művekkel, amelyek a mezolitikum óta tartó európai kontinuitás kérdéseit veszik vizsgálóra (G. W. CREIGHTON), vagy az európai gondolkodás görög—latin eredetét tárják fel (R. B. ONIANS) stb., stb. Elég, ha rámutatunk arra, hogy pl. a népzsenék kutatásában Bartók és Kodály nyomán egész iskola nőtt ki, amely a magyar népzsenét mindig egész európai, sőt euráziai összefüggéseiben vizsgálta, mint különösen SZABOLCSI BENECÉ értékes tanulmányaiban, s ez az iskola nevelte azt a MARÓTHY JÁNOST, akinek *Az európai népdal születése* c. monográfiája (Bp. 1960.) az egyetemes európai látásmód igényével íródott. De sorolhatnám fel a tanulmányokat, kísérleteket és monográfiákat, amelyek arra törekszenek, hogy az ERIXON által sürgetett európai népraiz egyre közelebb kerülhessen a megvalósuláshoz. Ez a mi kongresszusunk legbensőbb célja, s előadásom — bevezetőjeként a többi előadás értékes gondolatmeneteinek — szintén ezt a célt szolgálja egy-két szerény javaslatlaltal.

3.

Előbb még egy közbevetést. Előadásunkban a „Kelet és Nyugat között” kifejezés a magyar nép földrajzi-történeti-etnikai pozícióját s az abból adódó következményeket jelzi. Tudatában vagyunk annak, hogy ez a kifejezés többértelmű, s más népek, népcsoportok is hivatkozhatnak s hivatkoznak is erre a helyzetre. Elég, ha a Horovitz Emlékkönyv tanulmányaira gondolunk (*Between East and West*. London, MCMLVIII), melyek a zsidóság egy sor problémáját fogják össze vagy H. H. SCHAEDEK történeti monográfiájára, amely az euráziai történetfejlődés alapjait akarja megragadni. (H. H. SCHAEDEK: *Der Mensch in Orient und Okzident. Grundzüge einer eurasiatischen Geschichte*. München, 1960.) De Kelet és Nyugat közötti helyzetéről szólhat a görög kutató is, a szicíliai s a spanyol is, problémája ez a lengyel, a finn kutatásnak is, a horvát népraiznak. Nem folytatom. Éppen mert más népek kutatói is szembe kell hogy nézzenek e pozícióval és következéseivel, azt gondoljuk, hogy az európai népraiz szempontjából kínál ez a pozíció: „kelet és nyugat között” érdekes megfontolásokat, módszertani és elméleti lehetőségeket.

4.

CŞAPLOVICS JÁNOSNAK 1829-ben jelent meg egy neves kétkötetes műve, a *Gemälde von Ungern* (Pesth, 1829). amelynek első része valósággal jelképesen összefoglaló címet visel: „Ungern ist Europa im Kleinen.” Nem véletlen, hogy ugyanez a CŞAPLOVICS a magyar és az angol nép összehasonlítására vállalkozik, a kora adta lehetőségek határain belül. (JOHANN V. CŞAPLOVICS: *England und Ungern. Eine Parallele*. Halle, 1842.) Ne vizsgáljuk CŞAPLOVICS tudomány-

történeti helyét, az ellene feltámadt ellenséges hangokat, elég, hogy a magyar néprajzi gondolkodás első korszakaiban észrevett egy lényeges vonást: a magyar nép komplex európaiságát mind etnikai, mind kulturális tekintetben. Összehasonlító nemzetkarakterológiai, leíró néprajzi megjegyzéseiben már felismeri ennek a gazdag összetettségnek számos jegyét, s tán ez volt az egyik oka — nemzetiségi előítéletekről most nem is szólva —, hogy a romantikus keleti magyarság képzeteiben élők haraggal fogadták jellemzéseit. Mi mégis az ő emlékezetét idézzük, s akár tanulmányunk jelmondatának is tekinthetjük szavait. Mert ha nem is mutatja már hazánk azt a sokszínű etnikai képet, amiről BÉL MÁTYÁS és több követője, kartársa, amiről nyomukban CSAPLOVICS JÁNOS szólhatott, azért *ma is áll a magyar nép kultúrájára* bizonyos értelemben, *hogy egész Európát összefogja számunkra.*

Számunkra a néprajzi kutatás alapvető tárgya ennek a gazdag összetettségnek, komplexitásnak a vizsgálata, arányainak, belső szerkezeti összefüggéseinek és funkcionálásának minél gondosabb ábrázolása. Az a meggyőződésünk, hogy az európai néprajz jó kimunkálása is elválaszthatatlan az ilyen komplex népi, nemzeti „pontok” minél gondosabb vizsgálatától. Az egyik ilyen „pont” éppen a Kelet—Nyugat közötti helyzete miatt a magyar nép kultúrája, etnikai szerkezete.

Szeretnők hangsúlyozni, hogy nem egyedül a magyar néprajzi vizsgálatok jelentenek ilyen kiemelhető, funkcionálisan fontos pontot az európai néprajzi vizsgálatok számára. Ilyen pontok kijelölhetők és ki is kell jelölnünk ezeket a pontokat — Európa más részein is. De talán annyit megkockáztathatunk, hogy Kelet-Európa, Délkelet-Európa népei s közöttük a magyarság, az egyik legtanulságosabb ilyen vizsgálati pontot jelentik. Nem is véletlen, hogy újabban ismét annyira feltámadt az érdeklődés az ún. délkelet-európai kultúrák, népek iránt. A müncheni Südosteuropa-Gesellschaft különböző kiadványai is ezt a fokozódó érdeklődést bizonyítják. Igaz, W. GÜLICH az egyik kötetük bevezetőjében nyomatékosan hangsúlyozza: „Es sollte nämlich nie vergessen werden, dass Südosteuropa in erster Linie ein politischer Begriff ist. (*Völker und Kulturen Südosteuropas*. Kulturhistorische Beiträge, München, 1959: VII.) S bár a kötet a politikai érdek elsődlegességét hangsúlyozza — mint az ilyen típusú kutatások Münchenben is, Stuttgartban is — mégis a tanulmányok a kulturális, történeti elemek összefüggéseit keresik. Inkább a mi kutatásaink körébe vág a *Südosteuropa Jahrbuch* 6. kötete: *Die Volkskultur der südosteuropäischen Völker* (München, 1962.), amely olyan tanulmányokat tartalmaz, mint R. WOLFRAM összehasonlító néptáncstudományát, HEINRICH FELIX SCHMID rövid írását a dalmát népművészetről, s benne a román és szláv népek művelődési szimbiózisát fejtegető sorokat, e kötetben olvashattuk GÜLTEKIN ORANSAY tanulmányát a török népzene olyan rétegéről, amely a nyugati műzenével való összefüggést mutatja, és sorolhatnám még a kötet felvetette példákat.

5.

Mi az európai néprajz eredményesebb kutatásához ezen a körön belül is jelentősnek tartjuk a magyar etnikai, kulturális kutatási „pont” hangsúlyozását. Az a szájhagyományozó típusú paraszti kultúra, amely vizsgálataink tárgya, magában hordozta a M. MEAD által említett „primitive heritage” számos jelét, ugorkori dallamformáktól, sámánisztikus hiedelmektől, mesei epikumoktól kezdve; részese volt annak a kontinuumnak, amely megőrizte az óeurópai kulturális egység nem egy vonását s az erre rátelepülő új meg új európai kulturális örökség jegyeit és a maga teremtette autochton formákat, tartalmakat is. Ha a magyarországi néprajzi, folklórvizsgálatokról és eredményekről beszélhetünk, először arra mutathatunk rá, hogy az eddigi kutatók elsősorban azokat a szerkezeti összetevőket és arányaikat tárták fel, amelyek a magyar paraszti kultúrát, etnikai egyéniséget jellemzik e Kelet és Nyugat közötti helyzetében. Az embertani kutatás feltárta azokat a rassz-antropológiai összetevőket, amelyek etnikai csoportjainkra jellemzőek, s csak legutóbb is BÁRCZI GÉZA szép könyve (*A magyar nyelv életrajza*. Budapest, 1963.) világította meg a magyar nyelv történeti fejlődésén keresztül megőrzött belső önállóságát és a beleépült indoeurópai rétegek organikus egységét és gazdag változatait. Már nyelvünk tanulmányozása is arra vall, hogy népünk egyszerre hajlamos hagyományaink szívós őrzésére, a belső önállóság megtartására és a rááramló hatások készséges átvételére, de ugyanakkor organikus átalakítására is. Mutatis mutandis áll ez más népekre is, de különösen kiötlő ez a más szerkezetű nyelvek közé ékelt magyar nyelv történetén. S a hagyományt őrző önállóságnak és a készséges áthasonításnak ez a kettőssége megmutatkozik a magyar nép kulturális alkotásainak minden más területén is.

A keleti és nyugati összetevőket szinte minden területen vizsgálták kutatóink. Népdalaink dallamvilágának minden történeti rétegét feltárták a kutatások az ugorkori sirató- és históriás dallamoktól, a primitív hangrendű gyermekdaloktól kezdve a pentaton dallamainkig és az ebbe a dallamrendszerbe épülő nyugati hatásokig, a gregoriánon át s a feudális udvari zene és dallamvilág hatásain keresztül a legkülönbözőbb idegen etnikai ráhatásokig. Csak egy példára utalnék: a *hajdútánc* dallamának és táncformájának problémáira, amit nem is lehet másként tekinteni — az eredetkérdésektől szinte függetlenül —, mint a magyar, a különböző szláv népek, a románság közös alkotásának, ahogy erre SZABOLCSI BENCE utal. S nem lenne érdemes pl. a *hajdú* kérdés történeti és néprajzi kérdéseit a közös bolgár, román, ukrán, szlovák, magyar kutatások körébe vonni? De a keleti és nyugati kulturális rétegek organikus történeti összefonódását mutathatja a ballada, a népmese, a trufa műfaja is, sőt nem is csak maga a műfaj, hanem *nem is egyszer egy-egy balladai, mesei alkotás önmagában évezredek motívumainak, elemeinek szerves összefonódását mutatja*. Nem lenne tanulság nélkül való egy-egy mesének,

balladának s más epikus alkotásnak ilyen történeti motívikai elemzése s természetesen annak a folyamatnak elemzése, hogyan válnak formailag-tartalmailag: esztétikailag a szóbeli alkotásokból egységes művé ezek az elemek. Rámutathattunk pl. a Kossuth-nóta elemzése során, hogy egyetlen kis népdal szövegében is több történeti korszak hagyománya olvadhat a kifejezés teljes formai szépségével egyetlen egységbe.

Folytathatnám a sort. Hiedelmeink, népi ritmusaink, szokásaink, dramatikusan játékaink is a Kelet—Nyugat közötti helyzetünknek történeti rétegeit hordozzák és egybefonódásukat mutathatják föl. A boszorkányperek, a fatensek vallatásának formulái, a vallomások tanulságosan mutatták a nyugati eljárás módok másolását és a magunkkal hozott archaikusabb hiedelmek kapcsolódásait. Az aztán külön is tanulságos, hogy a boszorkányperekhez kapcsolódó archaikus hiedelmeink hogyan élnek tovább, szívósabb az élettartamuk a nyugati vallatások formuláinál. DIÓSZEGI VILMOS kutatásai a hiedelmek képzetei, rítusok, DÖMÖTÖR TEKLA vizsgálatai dramatikusan játékaink körében az organikus válásnak ezeket a történeti folyamatait dokumentálják.

6.

Nem tartjuk elegendőnek a történeti rétegek feltárását a népi kultúra egyes alkotási területein, sőt akár egy-egy alkotásában is. Elvégzendő fontos feladat ez a történeti analízis és elválaszthatatlan az összehasonlító elemzéstől. Ezen a téren a megkezdett munkát — egyre jobban kimunkálандó módszerekkel — folytatnunk kell. Az elemzésnek néhány olyan szempontjára szeretnék rámutatni, ami tán ezt a történeti-összehasonlító módszert eredményesebbé tehetné. Anélkül, hogy az összehasonlító-történeti módszerek kritikájába fog-nánk, elég, ha annyit mondunk: a motívumok, típusok ilyen módszerű elemzését tovább kell fejlesztenünk. Az *affinitás* jelenségének kiemelésével egy lehetséges újabb útra rámutattam.

Szükséges az eddiginél szögesebb gonddal vizsgálóra vennünk egy-egy műfajon s a műfaj alkotásain keresztül azokat az *arányokat*, amelyek jellemzőnek tekinthetők éppen egy nép etnikai alkatára. A nyelvtudomány már él a történeti rétegek arányainak feltárásával, a magyar kutatók is. A mesekutatásban gondoljunk csak N. P. ANDREJEV, R. STEELE BOGGS, KOVÁCS ÁGNES kísérleteire. Magunk utalunk e kísérletek, összevetések ingatagságára, a gyűjtések aránytalanságára, nemegyszer az ilyen téren adódó összehasonlítások módszertani veszélyeire. Az aggályok nem jelentik a kutatások elhalasztását. Ahogy szükségesnek tartjuk a nemzetközi és nemzeti típus- és motívumkatalógusok készítését, ugyanúgy szükséges lenne nemzetenként számbavenni az egyes kulturális műfajok, alkotási területek összetételének arányait, történeti és etnikai elemekből kibontakozó arányait. Világos előttünk, hogy ezek

az arány-összeállítások, tabellák, rétegstatistikák hiányosak lesznek, s tán évtizedről évtizedre korrigálnunk kell az újabb gyűjtések, elemzések fényénél. A. AARNE első katalóguskísérlete óta vajon hány korrekciónak vagyunk tanúi? S tudjuk, hogy a katalógusok javítása éppolyan állandó munka, mint az új szótárak készítése.

De ha az európai néprajz összefoglalását valóságos tények és összefüggések alapján egyszer el akarjuk készíteni, akkor vállalkoznunk kell arra, hogy nemzetenként, etnikai egységenként, műfajonként felmérjük az organikusan vagy külsőségesen összefonódott elemek, történeti és etnikai rétegek arányait. Az affinitásnak egy másik törvényszerűsége, rendszere bontakozhatik ki előttünk. Kiderülhet, hogy egy-egy nép, etnikai egység mily erősen őrzi hagyományos formáit és tartalmait, melyek a szívesebben alkalmazott formai megoldások, tartalmi kifejezések, melyik etnikai csoporttól, szomszédos vagy távolabbi néptől vesz át szívesen alkotásokat, megoldási módokat, melyiktől zárkózik el inkább vagy csak fölületes a kapcsolat. Kiderülhet, hogy egy-egy népre milyen történeti korszak hatása volt terjedelmesebb, állandóbbnak mondható, hol mutatkozik a törés, a feledés, milyen műfajok, témacsoportok, formák estek ki az emlékezetből, a kulturális újrateremtő gyakorlatból. Az arányoknak ily elemzése és összehasonlítása szilárdabb alapot ad az egyes típusok és motívumok elemzéséhez, a kibontakozó új műfaji, formai jegyek tettenéréséhez, etnikai, nemzeti rögzítéséhez.

Ezek a kutatások segíthetik elő az európai kultúra néprajzi fogalmának valóságos tartalommal való megtöltését. Különben pusztán elvonás, legjobb esetben néhány tetszetősnek tűnő vonás kiemelése csupán.

7.

Az ilyen arányok felmutatása segít azt is megértenünk, hogy egy-egy etnikai egység, egy nép, nemzet mennyire tudta megőrizni önálló belső stílusát, illetőleg történeti alakulása, a társadalmi fejlődés fokai szerint kultúráját mennyire építi organikusan vagy külsőségesen, mik kultúrájának jellemző jegyei, kifejező, alkotó módszerei. Ma már az összehasonlító irodalomtörténet és művelődéstörténeti kutatás is egyre inkább hangsúlyozza a régi összehasonlító módszerek egyik hibáját: csak a hatás átadását vizsgálták, egy-egy kulturális alkotásban, műben, műfajban megmutatkozó idegen elemeket, motívumokat vizsgálták — mintegy behatoló idegen elemet. Holott az átadás-átvétel folyamatában az átvétel is, maga a folyamat is — és a kibontakozó eredmény is egyaránt fontos. Ezen a területen még kevés volt a mondani-valónk.

S bár más alkalommal erről már írtunk, az összehasonlítás módjára javaslatokat is tettünk az 1956 májusi prágai folklór-konferencián, néhány szem-

pontunkat megismételjük itt is. A magyar művelődéstörténetnek volt egy elmélete: az ún. *bécsi kapu* elmélete. Eszerint irodalmunk, általában kultúránk minden jelentős alkotása a bécsi kapun keresztül érkezett hozzánk (hogy igen sommásan foglaljam össze ezt az elméletet), s az irány egyoldalúságán kívül főként az átvétel kiemelése volt a jellemző e tanulmányokban. A magyar nép csak átvevőként szerepelhetett ezekben a munkákban. A folklór kutatói előtt sem ismeretlen az olyan teória, amely csak az ún. magasabb műveltségű népektől engedélyezi a hatások kisugárzását a többi nép felé. S egy európai néprajz megteremtése előtt ezeket a vitás kérdéseket tisztáznunk kell minden elfogultság, előítélet nélkül.

Elég most néhány tételt leszögeznünk. A magyar műveltség története is bizonyítja (már a honfoglalás előtti korszakok komplex összetevői is!), hogy egyetlen kapun át áramló ráhatások ezt a kultúrát a maga egészében, de elemeinek organikus összetételében meg nem magyarazzák. Európa nemcsak egy kapun lépett be hazánkba. Bizánci, az itt élt avar, s az itt továbbélő, több-fajta szláv hagyomány, az olasz, a francia, a német hatások rétegei, hogy csak néhány legfőbb csoportot említsek a finnugor alaprég mellett, s a megújuló turk, majd oszmán-török ráhatások csoportjain kívül.

Nem is a közhelyszerű tényre akarunk utalni. S arra sem, hogy hazánkban a földrajzi tényezők is a meg-megújuló kapcsolatokat segítették elő: a Kárpátok hegyrendszere az itt élő népek sajátos gazdálkodási, kulturális formáit, kapcsolatait teremtette meg, ahogy a Duna vízrendszere és részben a Tiszáé is a kapcsolatok bonyolult hálózatának volt földrajzi-gazdasági előfeltétele. Azt sem kell részleteiben fejtegetnem, hogy az európai migrációs folyamatok s az egész nemzeti történetünkön végighúzódó belső migrációs folyamatok, települések mennyire hozzájárultak a magyar etnikai térkép tarkaságához, történeti változékonyságához. CSAPLOVICS elsősorban erre az etnikai tarkaságra gondolt, a migrációs folyamatok történeti-etnikai rétegeire, amikor hazánkat kis Európának nevezte.

Mindez a kulturális alkotási folyamatok alaptényezőihez tartozik. De ránk folkloristákra ez alapok szem előtt tartása mellett mégis elsősorban az tartozik, hogy *az átadás-átvétel folyamataiban a hatás mellett egyenlő rangon vizsgáljuk az áthasonítási folyamatot, annak fokozatait, valamint a megmutatkozó eredményeket, eltéréseket*. S mikor az előbbi pontban a kulturális alkotásokban megmutatkozó idegen vagy áthasonított elemek arányairól beszéltem, ehhez a témához kapcsolódó problémákat feszegettem.

BARTÓK BÉLA népzeneinket és a szomszéd népek népzenejét vizsgálva egy döntően fontos módszertani elvet vezetett be az összehasonlító kutatásokba. Ezt az elvet ki kell terjesztenünk kutatásaink minden ágára, csak akkor lesz az összehasonlításunk valóságos, az alkotások folyamatait egészében megfigyelő. BARTÓK BÉLA ugyanis nemcsak azt vizsgálta, hogy a magyar népzene milyen elemeket, dallamformákat vesz át és illeszt bele a magyar népzene

rendszerébe, hanem az áthasonulás fokait is figyeli s azt, hogy melyik szomszéd néptől vesz át keveset a magyar nép, vagy mi az, amit elutasít, milyen etnikai jellegű dallam, milyen formai elem legyen az, amely következetesen kimarad a magyar dallamvilágból, pedig minden történeti-társadalmi ok lehetővé tenné a hatás megvalósulását. Ezt a kutatási, összehasonlítási elvet szerintünk minden területre alkalmaznunk kell: fundamentális jelentősége van.

A népi kultúra minden ágazatában, minden műfajában vizsgálóra kell vennünk a totális összefüggéseket. Bizonyos, hogy ez a követelmény egy költészeti műfajon belül is hosszú évek s számos kutató áldozatos munkáját követeli. De csak ha kidolgozzuk az autochton fejlődést és viszonyát a környező kultúrákban, a ráhatások különféle rétegeivel való összefüggéseit s ezt sorra kulturális alkotásaink minden ágazatában — akkor mondhatunk lényegeset kultúránk természetéről, jellemző vonásairól. Addig a régi, romantikus nemzetkarakterológiák szövegeit alakítgatjuk vagy egynéhány pozitivisták motívum-összevetésénél állunk meg.

Különösen alkalmas ilyen vizsgálatokra — más európai népegyenlőségek mellett — a magyar paraszti kultúra. Éppen azért, mert a honfoglalás előtti történeti, etnikai kapcsolatai, majd megülése hazánkban arra vallanak, amiről tettünk már említést, hogy a nagyon sokféle ráhatások mellett szívósan tudta őrizni etnikai jellegének hagyományos formáit, és az új ráhatásokat organikusán építette be műveltségének formai kifejező eszközei, tartalmai közé. VARGYAS LAJOS tett jelentős kísérletet arra, hogy bebizonyítsa balladaköltészetünk európai jelentőségét: részint azt, hogy a hozzánk érkező hatásokat egységesen rendezi, másrészt hogy balladáink Európa egyik jelentős kisu-gárzó, hatások átadó góciát teszik. Bizonyos, hogy van vitatható VARGYAS fejtegetéseiben, a francia—vallon paraszti központ egyoldalú hangsúlyozásában s egyéb részletekben, de vizsgálódásai is arra vallanak, hogy ki kell lépünk az egyirányú hatásvizsgálatok köréből, rámutathatunk arra, hogy Kelet és Nyugat között nemcsak átvevők, hanem közvetítők és alkotók is voltunk. Tanulságosak lehetnek azok a vizsgálatok, amelyek a nyugati mesekincs legáltalánosabban ismert típusainak magyar megjelenési formáit, illetve azok teljes vagy majdnem teljes hiányát mutatják. Az európai mesekincs nyugati redakcióinak ismerjük szinte tükörképszerűen hű magyar változatait, s ugyanakkor vannak mesék, amelyek a mi paraszti hagyományunkban nem jelentek meg. Pedig pl. a Grimm-mesék nagyszámú kiadásain, tankönyvekben, ponyvafüzeteken keresztül eljutottak az akkor még írástudatlan parasztságunkig, több hullámban is.

BARTÓK említ német dallamtípusokat, amelyek csak cseh—morva közvetítéssel jutottak el hozzánk, RÓHEIM állapítja meg, ha nem is kidolgozott formában, hogy hiedelmeink rétegeiben — ahol kései kutatásaiban eljut ő is egy ugor réteg felismeréséig — milyen idegen etnikai hatásnak engedett könnyen a magyarság, milyen etnikai hatásokat utasított el.

Mindez kiragadott példa egy előttünk álló feladat lehetőségeinek és nagyságának illusztrálására. Az összehasonlításoknak ilyen rendszerei tárhatják fel előttünk az európai néprajz lezajlott történeti folyamatait, jelölik ki az egyes műfajok, témák, formák központjait, átalakító, formáló gócait, az összefüggések eleven hálózatát.

8.

S ha arra a társadalmi-gazdasági alapra gondolunk, amely népünk életét s benne a kulturális teremtés rendjét, formáit meghatározta, itt is a magyarságnak Kelet és Nyugat közötti helyzete emelkedik ki. Az újabb történeti kutatások arra vallanak, hogy a feudalizmus kibontakozó rendszere a magyar történetben erősen meghatározott volt belső-ázsiai előzményeitől, s annak társadalmi alapszövetére épül majd rá a honfoglalás utáni társadalmi szerkezet. (BARTHA ANTAL: A kelet-európai és a belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai. I. rész. Századok, 97: 261–290.) Ahogy keletkezésében, úgy történeti fejlődése során a rokon-, párhuzamos vonások mellett is nem jelentéktelen eltérést mutatott a nyugati fejlődéshez képest a magyar feudalizmus és benne a különböző társadalmi rétegekből, etnikai csoportokból kialakult jobbágyság és földtelen zsellérség. S tanulságos, hogy ezen az alapon, a kelet-európai parasztság történetéhez hasonlóan, de attól nem is egy pontban eltérően fejlődik parasztságunk. Egy sajátos elkésettség különböző fokozatait figyelhetjük meg a parasztság kelet-európai történetében, ahogyan ezt a fiatal LENIN elsőként oly finoman és gazdag történeti anyagon keresztül elemezte. (A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Lenin Művei. 3. Budapest, 1956.) A magyar parasztság társadalmi fejlődésmenetének ezt az elkésettségét ERDEI FERENC is több művében vizsgálta, s rámutatott arra is, hogy az úgynevezett klasszikus szájhagyományozó paraszti kultúra csak ezen az elmaradott társadalmi szerkezeten belül élhette a maga életét. A legújabb történeti elemzések is (NIEDERHAUSER EMIL: A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában. Bpest, 1962. és PACH ZSIGMOND PÁL: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. Budapest, 1963.) arra vallanak, hogy a magyar parasztság történeti alakulása, társadalmi-gazdasági kötöttségeinek rendszere az elmaradottabb keleti típusokhoz kapcsolódik, s ez meghatározta szolgáltatásainak gazdasági rendszerét, az adóknak és a robotnak még 1848-at is túlélő formáit, az iskolázásban való elmaradottságot, a szigorú kötöttségek rendjét még a félfudális-félkapitalista közelmúlt idején. MIROSLÁV KRLEZSA híres énekmondójának, Petrica Kerempuhnak azért lehet egyik balladás éneke oly ismerős előttünk is, amikor a *Lamentáció az adókról* drámai erejű verssoraiban sorolja a számolhatatlan adók fajtáit, melyek mind-mind a parasztot sújtották. Erről beszélt 1804-ben BERZEVICZY GERGELY a *De conditione et indole rusticorum*-ban, ezt emlegeti JÓKAI egyik életrajzi visszaemlékezésében (JÓKAI MÓR: Életemből. I. 80. Nemzeti kiad. Bpest, 1898.), s KRLEZSA monoton

ritmusára BARTÓK BÉLA egyik kórusa is felel a *botot! botot!* feljajdító ritmusával, s ezt a keservet zendíti meg az adóterheket panaszolva egyik népdaltípusunk amely műköltői ihletést is magába foglal, az ún. adóról szóló énekek típusa, amint azt DÉGH LINDA kutatásai óta ismerjük. De ne emeljünk ki a társadalomfejlődés, ill. elmaradás tényezői közül egyet-egyet. Ha különböző fokokon is, de az elmaradás egyazon skáláján helyezkedtek el a kelet-európai népek, s a társadalmi elnyomás, a gazdasági kiszolgáltatottság egyaránt jellemzője volt az itt élő népeknek. Ugyanakkor sorolhatnók azokat a társadalmi csoportokat, amelyek már a jobbágyi korszakban közvetítették hazánkban a különböző kulturális szintekről, a különböző népektől áradó hatásokat. Az udvari énekmondók köréből lejutó anyagról nem is szólva, a közvetítő társadalmi rétegek, csoportok egész sorát ismerjük: deákokat, akik a jobbágyi panaszos leveleket is írják, a kisszámú iskolamesterek, az írástudó földtelen zsellérek csoportjait. S a vándorló cselédsors mellett a katonáskodás (a mesemondás, mesetanulás egyik jelentős helye!) külföldön és hazánkban s a XVIII. századtól kezdve az Európát járó munkáslegények, akik körében megszületik a munkásénekek, s hazánkba is eljut rajtuk keresztül az európai munkásosztály gondolatvilága, énekhangja. S a kivándorló, majd hazatérő parasztlakók, munkások Amerikáról, a tengeren való hajózásról, az idegen életről szóló keserű énekei — cseh, morva, szlovák, román kivándorló énekek s a magyar rokonai — ezek is mind megérdemelnék, hogy európai társaikkal összehasonlítsuk. GUNDA BÉLA írt igen tanulságosan európai vándormunkásainkról, akik a Kárpátok vidékéről indultak el s hozták vissza Európát kicsi faluikba. A paraszti munkás típusok mellett a kapitalizálódás kezdeti idején az ipari munkás is európai vándorútra kelt és tapasztalásait hazahozta.

Mindezzel is csak azt akartuk mondani, hogy a magyar parasztság társadalmi szerkezete eltérő, elkésett fejlődést mutat a nyugatihoz képest, s mégis a közvetítő rétegek állandóan munkáltak Nyugat és Kelet között, s e magyar forgóponton a kulturális közvetítés, újratemtés, átalakítás kulturális munkája állandó volt. Ami a nyugati kutatót meglepheti s meglepte az elmúlt évtizedekben, az e szájhagyományozó kultúra alkotó elevenségére vonatkozott. A mesemondói újratemtésnek azt a gazdagságát, amit pl. az írek még ismernek, a nyugati kutatás általában már nem ismerhetett — nálunk még pár évtizede teljes elevenségében megmutatkozott, s még napjainkban is kiváló mesemondókra találhatnak kutatóink. Ez az elkésettégből adódott szájhagyományozó alkotói helyzet a Nyugat és Kelet közé vetett magyarság néprajzi sajátosságai közé tartozik.

9.

Vázlatunk végéhez értünk. Amíg költőink, történetfilozófusaink, politikusaink számára a Kelet és Nyugat közötti helyzet a magyar tragikum,

magány forrása volt, addig ma már a néprajzi kutatás nem ezzel a szemlélettel tekint múltunkra. Nem feledi a tragikus történeti eseményeket sem, de vizsgálataiban ez ma már nem befolyásolja. Inkább az összehasonlító kutatás egyik legtermékenyebb szempontját találjuk ebben a történeti-társadalmi és kulturális helyzetünkben. Úgy látjuk, hogy a nagy euráziai térségben, s ezen belül Európában, a magyar nép egy etnikailag igen érzékeny gócpontot, befogadó és kisugárzási központot jelentett, s jelentetté mindenképp az alakításnak, formálásnak egyik érdekes állomását a közös európai hagyományok útvonalán. Tanulságainkat ezért ajánljuk az európai kutatás figyelmébe.